KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE KALEM KASİDELERİ (KALEMİYYELER)

Necdet ŞENGÜN*

Hatt-ı Bismi'llâh ile kıldı keşîd esmâsını
Basdı levh-i arşa makdem cümleden akdem kalem
Hikmetî

ÖZET

Kalem kasideleri (kalemiyyeler), hem kaside olmaları hem de kültür ve medeniyetimizde önemli bir yer işgal eden kalemden bahsetmeleri dolayısıyla önemli bir türdür. Zira bu tür kasidelerde, özellikle nesib ve teşbib adı verilen ilk bölümde, kalemle ilgili birçok husus dile getirilmekte ve kalem hakkında şairlerin duyuş ve düşünüşleri ortaya konulmaktadır. Bu çalışmada öncelikle kalemin Türk-İslam kültür ve medeniyetinde sahip olduğu rol üzerinde durulmuş, daha sonra yüz kadar divan metni taranarak elde edilen yedi adet kalemiyye tetkik edilmiş, bu kültür ve medeniyet içerisinde şairler tarafından yazılan kalemiyyeler incelenmeye çalışılmıştır. Aynı duygu ve düşünce dünyasına sahip şairlerin, birbirine benzer olarak yazdıkları kalemiyyelerinin ortak noktaları tespit edilerek muhteva incelemesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Divan edebiyatı, kaside, kalemiyye, kalem, yazı, harf.

KALEM (PEN) KASIDAHS IN TURKISH CLASSICAL POET

ABSTRACT

Kasidahs that its subject is pen and generally written with pen redif are called as Kalem kasidahs or Kalemiyyah in Turkish classical literature. Kalem kasidahs (Kalemiyyahs) are very important type in Turkish Literature. It occupies very important status because it is talking about Kalem. Impression and mentality of poets relating to kalem are put forward in this type of kasidahs, especially in the first sections that have been entitled as *nesib* and *tesbib*. In this article, the role of kalem in Turkish-Islamic culture and civilization was discussed primarily and then seven kalemiyyahs that was acquired over viewing as many as hundred Turkish divan texts was analyzed.

* Dr., DEÜ. İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları (Türk İslâm Edebiyatı) Anabilim Dalı. necdetsengun@hotmail.com.

Joint points were determined in this poetries and content was observed.

Key Words: Diwan literature, kasidah, kalemiyyah, pen, writing, letter.

Giriş

Kalem kelimesi, Yunanca'da: "*sulak yerlerde yetişen kamış, hasır otu, Hint kamışı*" anlamına gelen *kalamos* ile Latince aynı anlamı ifade eden *kalamus*'tan Arapça'ya, oradan da Türkçe'ye geçmiş bir kelimedir. Türkçe'de *kalem* şeklinde kullanılan kelime, yazı yazmaya yarayan alet anlamındadır. Ayrıca Türkçe'de, Farsça'dan geçmiş olan *kilk* ve *hâme* kelimeleri de, kalemi ifade etmek için kullanılmıştır.[1]

Yazmak veya çizmek için kullanılan çeşitli biçimlerde yapılmış aletin ismi olan kalem, Arapça'da " قلم " kökünden gelir ve "*(bir şeyi, tırnağı) keserek kısaltmak, (ağacı) budamak, ucunu sivriltmek*" gibi anlamlar içermektedir.[2] Türkçe sözlüklerde "*yazı yazmaya yarayan alet*"i[3] ifade eden kalemin, Farsça'da daha çok birleşik fiilerle kullanıldığı görülür. Bunlardan *kalem-zeden* yazı yazmak, *kalem-reften* mukadder olmak, *kalem der-siyâhî nihâden* bir kimsenin sözü üzerine kalem çekmek gibi kullanımların yanı sıra; dilimize de yerleşmiş olan *kalemtraş* kalem açan uzun saplı bıçak, *kalemdân* kalemlik, şeklindeki kullanımları da vardır. Kalem kelimesi ile yapılmış bazı bileşik fiil ve isimler ise, bu manaya uzak birtakım anlamlar üstlenmişlerdir. Bunlardan *kalem-rev*, bir hükümdarın idaresi altında olan memleketi; *kalem der-keşîden*, mahvetmek fiilini ifade etmektedir.[4]

Kültür ve medeniyetimizin temel kaynaklarından olan Kur'an ve hadiste kalem kelimesinin önemli bir yer işgal ettiği görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'de "*Oku! İnsana bilmediklerini belleten, kalemle (yazmayı) öğreten Rabbin, en büyük kerem sahibidir.*"[5] ve "*Şayet yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de arkasından yedi deniz katılarak*

---

1 M. Uğur Derman, "Kalem", *TDVİA*, İstanbul 2001, XXIV, 245.

2 İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sıhâh*, (Tah: Ahmed Abdülgafur Attâr), Beyrut 1979, V, 3014; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (Takdim: Abdullah el-Alâyalî), Beyrut trz, III, 156.

3 Şemseddin Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 1317, s. 1080; Muallim Nâci, *Lügat-ı Nâci*, İstanbul 1987, s. 599; Ali Nazîmâ-Reşâd, *Mükemmel Osmanlı Lügatı*, Dersaâdet 1318, s. 575.

4 Ziya Şükûn, *Gencine-i Güftar Ferheng-i Ziyâ (Farsça-Türkçe Lûgat)*, MEB. Yay., İstanbul 1996, III, 1465-67.

5 Alak, 96 / 3,4,5.

(mürekkep olsa) yine Allah'ın sözleri (yazmakla) tükenmez. Şüphe yok ki Allah mutlak galip ve hikmet sahibidir."[6] şeklindeki kalemle ilgili müstakil ayetlerin yanı sıra; kalem, bir sûreye ad olmuş ve bu sûrenin hemen ilk ayetinde "*Nûn. Kaleme ve (kalem tutanların) yazdıklarına andolsun ki…*"[7] şeklinde ifadelere yer verilmiştir.

Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in konuyla alakalı hadislerinde kalem kelimesi hem "tırnak kesmek" anlamıyla "kaleme, kalleme ve teklîm"[8] fiil ve masdar şekliyle hem de yazı yazmaya yarayan alet ismiyle kalem ve çoğulu aklâm ifadeleriyle geçmektedir. Hadislerde geçen kalem ve aklâm kelimeleri çoğu zaman mecazi anlamlarda kullanılmaktadır. Bu hadislerden ilkinde kalem kelimesi, "talak" "boşanma" ile ilgili bir rivayette: "*Şu üç kişiden kalem kaldırılır….*"[9] denilerek "sorumluluk" anlamında kullanılmıştır. Diğer bir hadiste "kalemin zuhuru" kıyamet alametlerinden biri olarak belirtilmiş,[10] "*…onlardan kimi bedbahttır kimi mutlu*"[11] ayetinin tefsiri münasebetiyle dile getirilen bir diğer hadiste, kalemin bunları yazdığı ifade edilmiş ve kalem, kader[12] anlamıyla kullanılmıştır. Namazdan önce misvak kullanımıyla ilgili bir başka hadiste ise; kâtiplerin kulakları üzerinde kalem taşıyışı gibi, Hz. Peygamber döneminde Müslümanlardan bazılarının kulakları üzerinde misvak taşıdıkları ifade edilmiştir.[13]

Geçmiş alimlerden bazıları da kalem kelimesi ve kalemin neliği üzerinde durmuşlar ve eserlerinde bu hususa yer vermişlerdir. Bunlardan Seyyid Şerif Cürcânî (ö. 816 / 1413), *Ta'rîfât* adlı eserinde kalemi tafsil bilgisi olarak nitelemiş, ilahi bilginin tafsilini ve kelimelerin şekillerini ortaya çıkarmaya vasıta olan rûh olarak tarif etmiştir. Tasavvufî bir mana içeren bu anlayışa göre; tafsilî bilginin görünümlerini ifade eden harfler, hokkada ve hokkanın içindeki

---

6 Lokmân, 31 / 27.

7 Kalem, 68 / 1. kelimenin "aklâm" şeklindeki çoğul kullanımı için bkz: Âl-i İmrân, 3 / 44.

8 Bkz: Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahîh*, Çağrı yay., İstanbul 1992, Libâs 64, VII, 56; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, Çağrı yay., İstanbul 1992, VI, 42; Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, Çağrı yay., İstanbul 1992, Tahâret 49, I, 211.

9 Hadîsin metni şu şekildedir: "Şu üç kişiden kalem kaldırılır (sorumluluk gider). Akıllanıncaya kadar deliden; bülûğa erinceye kadar çocuktan ve uyanıncaya kadar uykuda olan kimseden." Bkz: Buhârî, *Sahîh*, Talâk 11, VI, 169. Hadisin diğer versiyonları için bkz: Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as, *Sünenü Ebî Dâvûd*, Çağrı yay., İstanbul 1992, Hudûd 17, IV, 558; Tirmizî, İbn Îsâ Muhammed b. Îsâ, *Sünenü't-Tirmizî*, Çağrı yay., İstanbul 1992, Hudûd 1, IV, 32, no: 1423.

10 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 408.

11 Hûd, 38 / 105.

12 Tirmizî, *Sünen*, II, 3, no: 3111.

13 Ebû Dâvud, *Sünen*, Tahâret 25, I, 40; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 16.

mürekkepte özet olarak vardır; ancak bu harfler, kalem sayesinde kâğıt üzerine çıkar ve görünür hâle gelirler ve tafsilî bilgiyi ifade ederler. Bu sayede ilim de istenildiği gibi aktarılmış olur. Bu tıpkı bir erkeğin belinde hâlihazırda var olan nutfenin, insanın bütün özelliklerini içinde barındırması ve bir gün ana rahmine düşerek insan şeklinde ortaya çıkmasına benzer.[14] Bu husus tohumun içerisinde bir bitkinin, bir meyvenin hatta bir ağacın gizli olarak var olmasına da teşbih edilebilir. Buradaki hokka ve mürekkepten kasıt da levh-i mahfuzdur. Kalem, bu levh-i mahfuzdaki bilgileri açığa çıkaran şeydir. Levh-i mahfuz ise, kaderi ifade etmektedir. Bu bağlamda "Allah ilk önce kalemi yarattı ve kendisine 'yaz' dedi. Kalem 'Ne yazayım ya Rabbi?' deyince 'Kaderi yaz' buyurdu. Kalem de o anda olanı ve kıyamete kadar olacakları yazdı"[15] şeklindeki hadis-i şerif bu görüşü ifade etmektedir.

Tehânevî ve Ceylânî gibi bazı mutasavvıflar da kalem tabirini akl-ı evvel olarak algılamış ve yukarıdaki "Allah ilk önce kalemi yarattı" hadis-i şerifinin de aklı evvele işaret ettiğini ifade etmişlerdir.[16] Günümüzde hazırlanan tasavvuf sözlüklerinde, kalemin Allah Teala'nın birliğinden kinaye olan nefs-i küll için kullanıldığı, "Kalem-i a'lâ" tabirinin de "hakikat-ı Muhammedî"yi ifade ettiği rivayet edilmektedir.[17] Azîzüddîn Nesefî (ö. 700 / 1300) de *İnsan-ı Kâmil* adlı eserinin XIV. risalesini levh, kalem ve hokkaya ayırmıştır.[18]

A. Türk İslam Kültür ve Medeniyetinde Kalem

Kalem, dilimizde son derece geniş kullanım alanı bulmuş bir kelimedir. Bu kullanımlardan bazıları şu şekildedir: a. Bir hesap, hesap cetveli veya bir hesap durumunun maddelerinden her biri. b. Maden, tahta veya taş üzerine oyma yapmak için kullanılan alet. (Marangoz kalemi, heykeltraş kalemi…vb.) c. Dokuma üzerine boya ile nakış yapmaya yarayan tüy veya tahta alet. d. Aşı maksadıyla kullanılan genç sürgün. e. Çiçek aşısında kullanılan alet. (aşı kalemi)

---

[14] Seyyid Şerîf Cürcânî, *Kitâbü't-ta'rîfât*, (Ter. ve Şerh: Ali Erkan), İstanbul 1997, s. 182.

[15] Tirmizî, *Sünen*, IV, 458, no: 2155.

[16] Muhammed Ali b. Ali Tehânevî, *Keşşâf-ı Istılâhât-ı Fünûn*, İstanbul 1938, II, 1223; Abdülkerim b. İbrahim el-Ceylânî (Cîlî), *el-İnsânü'l-kâmil fî ma'rifeti'l-evâhir ve'l-evâil,* el-Mektebetü'l-ezheriyyeti'l-Mısriyye, Mısır 1316, II, 6.

[17] Bkz: Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1977, s. 298; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., Ankara 1997, s. 423.

[18] Azîzüddîn Nesefî, *İnsan-ı Kâmil* (Ter: A. Avni Konuk) (Haz: Sezai Fırat) Gelenek Yay., İstanbul 2004, ss. 174-175; *Tasavvufta İnsan Meselesi İnsan-ı Kâmil* (Ter: Mehmet Kanar), Dergah Yay., İstanbul trz, ss. 88-91.

f. Eskiden resmi dairelerdeki yazı işleri kısmı. (Muhasebe kalemi, mektubî kalemi…vb.) g. Okun sap kısmı. h. Yazmak ve çizmek için kullanılan her çeşit âlet.[19]

Yukarıda verilen tanımlardan bazıları az bilinmekte ve az kullanılmaktadır. Fakat kalemin asıl fonksiyonu olan yazı yazmak ve güzel yazı yazmak ile ilgili manası, kültür ve medeniyetimiz içerisinde hak ettiği yeri tam anlamıyla almıştır. Bu cümleden olmak üzere kültür ve medeniyetimizin en önemli sanatsal faaliyetlerden biri olan ve halen günümüzde de sanatkârlar tarafından devam ettirilen hüsn-i hat sanatı, başlıca unsuru kalem olan bir sanat dalıdır. Hat sanatının kültür ve medeniyetimiz içerisindeki kendine mahsus yeri ve kalemin hat sanatında kullanılışı, kalemin kültür unsurlarından biri olarak üstlenmiş olduğu rolü gösteren iyi bir örnektir. Zira kalemin kamışlıktan kesilip, kalem haline gelişinde geçirdiği evrelerden, her bir harfin yazılışında kalemin tutuluş şekline ve hatta hangi yazı çeşidinde hangi kalemin kullanılacağına varıncaya kadar ayrı bir kültür oluşmuş ve bu kültür, somut tasvirlerin olmadığı sanat telakkimizde önemli bir boşluğu doldurmuştur.[20]

Diğer taraftan kalem kelimesinin kendine has bir anlam çerçevesi oluşturduğu manalardan biri de Osmanlı bürokrasi dünyasında yazı işleri ile iştigal edenleri ifade eden "kalem" veya "kalemiyye" tabiridir. Osmanlı devlet teşkilatı ilmiyye, seyfiyye ve kalemiyye şeklinde üç temel sınıfa ayrılmış; bunlardan kalemiyye, her türlü yazı ve yazışma işlemlerini üstlenmiştir. 'Mukâbele kalemi', 'muhâsebe kalemi', 'mektubî kalemi' gibi ifadeler, kalemiyye sınıfının kendi içinde belli birtakım bölümlere ayrıldığına ve geniş bir yelpazede hizmet verdiğine işaret etmektedir. Yine aynı manaya yakın bir takım kullanımlar da söz konusudur. Örneğin bir yazı karşılığında yazıyı yazdıran şahıstan alınan küçük bir meblağ paraya da

---

[19] *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler / İsimler / Eserler / Terimler*, Dergah Yay., İstanbul 1982, V, 114.

[20] Bu hususla alakalı olarak hem yazı ve çeşitlerinden bahseden, hem de ünlü hattatların biyografisini veren eski ve yeni kaynaklarımız mevcuttur. Bunlardan Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Menâkıb-ı Hünerverân* (Neşr: Mahmut Kemal İnal, İstanbul 1926)'ı; Müstakîm-zâde Sadeddin Süleyman'ın *Tuhfe-i Hattâtîn* (İstanbul 1928)'i ve Nefes-zâde İbrahim'in *Gülzâr-ı Savâb* (Neşr:Kilisli Rifat, İstanbul 1939)'ı daha çok hattat biyografilerini veren eserlerdir. Mahmut Bedrettin Yazır, *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli* (DİB. Yay., Ankara) adlı eserinde Türk hat sanatının bütün unsur ve detaylarını kaleme almıştır. Eser üç cilt halindedir ve ciltler sırasıyla şu tarihlerde yayımlanmıştır: 1972-1974-1989. Bunlardan başka yakın dönem hatla ilgili kaynak eserlerimizden ikisi: Necati Yağan, *Hüsnü Hat*, MEB. Yay., İstanbul 1992 ve Ali Alpaslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, YKY., İstanbul 1999'dir. Bu hususta oldukça geniş bir literatür söz konusudur.

"kalemiyye" adı verilmektedir. Dolayısıyla burada kalem kelimesiyle hem faal bir hizmet alanı, hem de bir anlam dünyası ve bir kültür meydana getirilmiştir.[21]

Yine kalemle oluşturulmuş deyim, tabir ve ifadelerin yekûnu bir hayli fazladır. Bunlardan bazılarını şu şekilde ifade etmek mümkündür: *Şeş kalem* (*aklâm-ı sitte*): Sülüs, nesih, muhakkak, reyhânî, tevkî' ve rik'a yazı çeşitleri; *Kaleme gelmemek*: ehemmiyetli olmamak; *kaleme dönmek*: çok zayıflamak; *kalem-zen*: yazan, kâtip; *ehl-i kalem*, *sahib-i kalem* veya *erbab-ı kalem*: yazdığını bilme, bildiğini yazma meziyetine sahip kimse; *kara kalem*: sadece siyah kalemle yapılan resim; *kaleme almak*: yazı yazmak, kompoze etmek; *eli kalem tutmak*: yazış tarzı yerinde olmak; *kaleminden kan damlatmak*: ifadesi fevkalâde olmak; *kalem böyle çalınmış*: kader böyle yazılmış; *kalemşor*: yazıyla tartışma yapan kimse…vb.[22]

Bu deyim ve tabirlerden bazıları ünlü şairler tarafından kullanılmış ve bu nedenle pek meşhur olmuşlardır. Bunlardan bir tanesi de Fuzûlî'nin kullandığı "eli kalem olmak" deyimidir. Bu deyim "eli odun gibi kaskatı kesilmek ve artık yazı yazamamak"ı ifade eder. Fuzûlî, kötü yazı yazan muharririn *elinin kalem olmasını*, biraz da bedduâ niyetiyle Türkçe Divanı'nın dîbâcesinde ifade etmektedir:

Kalem olsun eli ol kâtib-i bed-tahrîrin
Ki fesâd-ı rakamı sûr (سور) umuzu şûr (شور) eyler
Gâh bir harf sükûtuyla kılar nâdir (ردان)i nâr (ران)
Gâh bir nokta kusûruyla gözü (زوك)ü kör (روك) eyler [23]

Kur'an ve hadislerde geçmesi ve kaderin bir sembolü haline gelmesi dolayısıyla kalem, Türk milleti tarafından mukaddes bir varlık olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle kalem kullanılamaz hale gelince ayak altına atılmaz, ya dam başına atılır ya da toprağa gömülür. Kalemi açarken çıkan artıklar, kırıntılar (bürâde-i kalem) da bu şekildedir. Hattat Ispartalı Mustafa Tevfik Efendi (ö.1335/ 1917) ömrü boyunca kullandığı kalemlerin kırıntılarını atmamış, vefatında gasil suyunun içine bu kırıntıların atılmasını ve o su ile yıkanmasını vasiyet etmiştir.[24] Aşağıdaki beyitte bu husus manzum olarak dile getirilmiştir;

"Delîl-i izzet erbâb-ı hatta kâfîdir

[21] Kalemiyye için bkz: Mehmet İpşirli, "Kalemiyye" *TDVİA*, İstanbul 2001, XXIV, 248-49.
[22] Geniş bilgi için bkz: Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB. Yay., İstanbul 1983, II, 144-47.
[23] Abdülbâkî Gölpınarlı, *Fuzûlî Dîvânı*, İnkılap Yay., İstanbul 1985, s. 18.
[24] Müstakîm-zâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, s. 740.

Ki hurde-i kalemi zîr-i pâye dökmezler."[25]

Yine Türkler arasında hem kalem hem de kılıç sahibi olmak, en büyük fazilet olarak kabul edilir. Burada kılıç maddî; kalem mânevî kuvveti temsil eder.[26] Yazıya yeni başlayan hattatların ilk kalemlerini, Karacaahmet mezarlığına götürüp ünlü hattat Şeyh Hamdullah Efendi'nin kabir toprağına salât ü selam ile gömdüğü, daha sonra gömdüğü kalemi oradan çıkarıp kaleme aldığı eserin başlıklarını bu kalemle yazdığı ve böylece yazılan şeylerin uğurlu sayıldığı rivayetler arasındadır.[27]

Bu türlü folklorik birtakım uygulamalar ve hakkında söylenen deyim ve tabirler ile geniş bir kullanım sahası oluşturmasının yanı sıra, atasözleri ve manilerde de sıkça kalemle ilgili söz ve manzumelerin kullanıldığı görülür. *Kalemin yaptığını kılıç yapmaz*, *kalem kılıçtan keskindir*, *kalem cömert olur ne dilersen yazar*, *kalemin ucu kılıcın gücü* gibi atasözleri[28] ve:

Minarenin alemi	Minarenin alemi
Devre urmuş *kalemi*	Kaşları *kudret kalemi*
Biliyoruz güzelsin	Madem doktor değildin
Yeter yaktın âlemi[29]	Niçin açtın yâremi[30]

gibi maniler bu hususta oluşturulan geniş literatürün sadece birkaç örneğini teşkil etmektedir.

Kalem kelimesi yakın tarihimizde de bazı dergilere ad olmuştur. *Kalem* (haftalık edebiyat), *Anadolu'da Kalem* veya *Kalem* (aylık sanat ve edebiyat) adlı dergiler bu kabildendir. Bu dergiler genellikle edebî-mizâhî dergilerdir.[31]

B. Türk Edebiyatında Kalem Kasideleri (Kalemiyyeler)

a. Kalemiyye'nin Anlamı ve Kalemle İlgili Bazı Teşbihler

Türk edebiyatında ıstılah olarak kullanılan kalemiyye tabiri, yukarıda verilen anlamlarından farklı bir anlamda kullanılmıştır. Burada kalemiyye, kalem redifli kasidelere verilen isimdir. Türk şairleri kaside dışında yazdıkları nazım şekillerinde, zaman zaman

---

25 Müstakîm-zâde, *age*, s. 609.
26 *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, V, 117.
27 Müstakîm-zâde, *age*, s. 187.
28 Bkz: Şinâsî, *Durûb-ı Emsâl-i Osmâniye*, (Haz: Süreyya Beyzadeoğlu), MEB. Yay., İstanbul 2003, s. 226.
29 Bkz: Fuad Köprülü, *Anadolu Türklerinin Halk Edebiyatı I Maniler*, Devlet Matbaası, İstanbul 1928, s. 151.
30 Bkz: Şükrü Elçin, *Türkiye Türkçesinde Maniler*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1990, s. 138.
31 Bkz: Nihad Sâmi Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB. Yay., İstanbul 1998, II, 1205; *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, V, 119.

kalemle ilgili beyitlere veya mazmunlara yer verdikleri gibi, müstakil olarak kalem kasideleri de yazmışlardır.

Bilindiği üzere kaside, şairlerin çeşitli münasebetlerle ve genellikle kendisini himaye eden bir devlet büyüğüne veya sevdiği bir kimse adına ve onun cömertlik, kadir-şinaslık, hak-tanırlık vb. güzel hasletlerini övmek için yazdıkları manzumelerin adıdır. Kasideler doğrudan doğruya övgüyle başlamaz, nesib veya teşbib adı verilen genellikle 15-20 beyitlik bir kısım ile başlarlar. Burada işlenen konu da kasideye ad olarak verilir. Eğer kasidede bahar mevsimi işleniyorsa o kaside bahâriyye veya rebîiyye; kış mevsimi işleniyorsa şitâiyye; ramazan dolayısıyla yazılmışsa ramazaniyye; bayram ve bayram kutlamalarından bahsediyorsa ıydıyye olarak isimlendirilir.[32] Bir de kasideler rediflerine veya beyitlerin ikinci mısralarının son harflerine göre de isimlendirilirler. Kerem kasideleri, güneş kasideleri veya kaside-i tâiyye, kaside-i lâmiyye gibi adlandırmalar bu türdendir.[33] Kalemiyyeler hem nesib bölümünde kalemden bahsedilmesi dolayısıyla hem de kalem kelimesinin redif olarak kullanılmasından dolayı bazı kasidelere isim olmuşlardır. Şairler yazdıkları ve bir büyüğe sundukları bu kasideler sayesinde hem kalemle ilgili birçok hususu dile getirmişler hem de kasideler karşılığında bugünün telif ücreti olarak adlandırabileceğimiz câizeler almışlardır.

Kâğıt ve mürekkeple birlikte oluşturduğu bütünlük bakımından kültür hayatının önemli bir ögesi olan kalem, bir taraftan Kur'an ve hadiste ismi zikredilmesi ve kendisine değer atfedilmesi dolayısıyla, diğer taraftan yukarıda ortaya koymaya çalıştığımız gibi kültür ve medeniyetimiz içerisinde işgal ettiği önemli yer dolayısıyla şairler tarafından önemli bir nesne olarak kabul görmüştür.

Aşağıda kalemi müstakil konu olarak işleyen şairlerin kalemiyyeleri geniş bir şekilde ele alınacak ve kalemle ilgili hususlar üzerinde ayrıntılı durulacaktır. Ancak edebiyat tarihimizde kendileri kalemiyye yazmadıkları halde kaleme, kalemin özelliklerine ve kalemle ilgili hususlara beyit ve mısralarında yer vermiş pek çok şair ile karşılaşmak mümkündür. Söz konusu kalem olunca şairler kalemle ilgili mazmunlara ve birtakım sanatlı ifadelerin kullanılmasına, kalemin teşbih ve mecaz yoluyla ele alınmasına değinmeden geçememişlerdir. Kalem kelimesi etrafında kurulan bu teşbih ve mecazlar içinde parmak, kirpik, göz, zülüf, yüz, boy, gönül dili, güneş,

[32] Bkz. Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK. Yay., Ankara 1997, ss. 124-152.

[33] Kasîde için Bkz: Mehmet Çavuşoğlu, "Kasîde", *Türk Dili Dergisi, Türk şiiri Özel sayısı II (Divan şiiri)*, Sayı: 415-417, ss. 1-38.

hilâl, şihâb, devrân, nihâl, mîzâb vb. kelimelerin önemli bir yeri vardır.[34]

Divan şairi kalemi, teşhis sanatından da yararlanarak, kişileştirir ve bir insan olarak hayal eder. Şair, çoğu zaman kendisini âşığın yerine koyar. Bunun yanında kalem; deli, abdal, mahpus, meşşâta, muharrir, kâtib, hattat, tercüman, câdû (câdû-fen), hâce, hâdim, Hindî gulâm, âşık, kara kul, mecnûn, meddâh, şâne-zen, şikeste-dil, üstâd gibi insan tipleri için de benzetme unsuru olarak kullanılır. Şair bu benzetmeleri yaparkan, bu tiplere ait belirgin özellikler ile kalemin özellikleri arasında ilgi kurar.[35] Hemen her divan şairinin divanında bu hususlardan biri ile karşılaşmak mümkündür. Burada birkaçına kısaca değinmek yerinde olur. XV. Yüzyıl şairlerinden Ahmed Paşa (ö.902/1497)'nın bir beytinde, boydaki muvazene ve düzgünlük için halk arasında kullanılan "kalem gibi" deyimini hatırlatacak;

"Her kalem ki Ahmed anı çekdi boyın vasf için
Ney-şeker diyüp anı gülşen-i defterde kodı" [36]

şeklindeki ifadesi, bu hususu dile getiren güzel örneklerden biridir.

Yine Ahmed Paşa'nın bir başka beytinde dile getirdiği kalem-göz münasebeti de divan edebiyatının önemli mazmunlarından biridir. Zira bu mazmunda kalem bir âşığa; kalemin ucundaki yarık iki göze; mürekkep ise, göz yaşına teşbih edilir. Eğer mürekkep kırmızı ise, aşığın gözlerinden akan yaş, kanlı göz yaşı olur:

"Kanlı yaşımla yazdım bir iştiyâk-nâme
Kim ki yumup gözünden bin bin dökerdi hâme" [37]

Divan edebiyatı şairlerinden bazıları, yazdıkları şiirlerinin güzelliğini ortaya koymak maksadıyla kalemlerinin büyülü olduğunu ifade etmişlerdir. XVIII. yüzyıl şairi Nedim (ö.1142/1730), kaleminin baştan ayağa büyülü olduğunu şu beyti ile ifade etmektedir:

"Sihr ü efsûn ile dolmuşdur derûnun ey kalem
Zülfü Hârût'un demek mümkün ki nâl olmuş sana" [38]

Divan edebiyatında kalem, kâğıt ve yazı ile yapılmış pekçok benzetme vardır. Bu benzetmelerde genellikle güzellerin vasıfları bu tür formlar ile özdeşleştirilir. O zaman sevgilinin kaşı kalem, saçı veya saçının rengi mürekkep olur. Bazen de kalem açmaya yarayan âlet

---

[34] İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Yay., İstanbul 1998, s. 227.

[35] Bkz: M. Nejat Sefercioğlu, "Yazı ve Yazı İle İlgili Unsurların Divan Şiirinde Kullanılışı" *Yeni Defne*, Sayı: 96-105, C. 8-9 (Mart-Aralık 1990).

[36] Ali Nihad Tarlan, *Ahmed Paşa Divanı*, MEB. Yay., İstanbul 1966, s. 327.

[37] Ali Nihad Tarlan, *age.*, s. 292.

[38] *Nedim Divanı*, (Haz: Muhsin Macit) Ankara 1997, s. 273.

olan ve Farsça kalemtraş manasındaki *gezlek*, aslında kalemi değil âşığın gönlündeki yarayı açmaktadır.

Bir kalem kaşlı, mürekkep saçlı kâtip dilberi
Halkı Mecnûn ideyazdı sahn-ı Kağıthâne'de

Nakş-ı vasfı hakk olunmaz safha-i endîşeden
Açsa bin şakk gezlek-i hicrân dil-i dîvânede [39]

Yine kalemin kâğıt üzerinde yazı yazarken çıkardığı sesler (sarîr-i hâme), şairler tarafından kalemin ağlaması, inlemesi ve feryâd etmesi olarak algılanmıştır:

Sarîr-i hâmeme siz güldünüz tahayyürle
Kalem feryâd eder ağlar mürekkeb
Beni nâdân eline verme yâ Rab! [40]

Bazen de şairler, teşhis ve intak sanatını kullanarak kalemi kişileştirir ve kalem ile konuşarak dertleşir. XVI. yüzyıl şairlerinden Behiştî (ö.979/1571) bu şairlerden biridir. Ehl-i beyt için yazdığı bir terkîb-i bendin başında, kaleme seslenir ve ondan âl-i abânın çektiği çileleri yazmasını ister:

Gel ey hâme yine bir sûzinâk ahvâli et tahrîr
Harîrin ede mâtem sırrını feryâd edip takrîr
Dök evrâk üzre derdin hem figân eyle fesâhatle
Edip âl-i abânın mâtem-i âyâtını tefsir. [41]

b. Türk Edebiyatında Kalemiyye Yazan Bazı Şairler

Öncelikle belirtmek gerekir ki kalem, kültür ve medeniyet tarihimizin hemen her alanında farklı çalışmalara konu olmuş bir ögedir. Kalemin bu kültür ve medeniyet düşüncesinde ne anlam ifade ettiği manzum olarak dile getirildiği gibi mensûr olarak da ifade edilmiştir. Özellikle elyazması eser kütüphanelerimizde çok sayıda "*er-risâletü'l-kalemiyye*" başlığıyla yazılmış makaleler ile karşılaşmak mümkündür. Tamamına yakını Arapça olan bu tür eserler, kalemin özelliklerini düz yazı halinde anlatan eserlerdir. Bu eserlerin birçoğu Arap müellifler tarafından yazılmışsa da, Türk müellifler tarafından kaleme alınmış eserler de mevcuttur. Bunlardan Gani-zâde Nâdiri (Süleymaniye Ktp, Esad Efendi, no: 940); Kınalı-zâde Ali Çelebi (Köprülü Ktp, no: 362); Tursun-zâde Abdullah Feyzî el-Üsküdârî (Süleymaniye Ktp, no: 1610); Lütfi Bey-zâde (Süleymaniye Ktp, Hacı Mahmud Efendi, no: 2057) ve Nimetullah b. Osman el-Honazî

[39] Müstakîm-zâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, s. 719.
[40] Müstakîm-zâde, *age*, s. 17.
[41] Bkz: Yaşar Aydemir, *Behiştî Dîvânı Behiştî, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, MEB. Yay., Ankara 2000, s. 197.

(Kayseri Râşid Efendi Ktp, no: 617/ 3) aynı adla eser veren müelliflerden bazılarıdır.

Bazı şairler kalemin özelliklerini mesnevî formu içerisinde ele almışlardır. Bunlardan Dede Ömer Rûşenî (ö.892/1487)'nin mesnevîsinin adı *Der-Beyân-ı Sıfat-ı Kalem (Kalemiyye)*'dir. Eser Dede Ömer Rûşenî'nin divanı içinde bulunur ve bazı araştırmacılara göre[42] 99, bazılarına göre ise[43] 101 beyitten müteşekkildir. Eserin muhtevası özetle şöyledir: "Ma'şûğun nezdinde âşığın durumu, kâtip ve kalem ilişkisine benzetilmiş; kâtibin elindeki kalemin macerası temsilî biçimde anlatılmıştır. Kalemi elinde tutan kâtip, kaleme göre güç ve üstünlüğü temsil etmekte, onu kendi isteklerini yerine getirmeye mahkûm etmektedir. Kâtip, kalemi istediği gibi evirip çevirmeye, istediğini yazdırmaya muktedirdir. Kalem, ancak kâtibin elinde bir değer kazanmış olmaktadır."[44]

Yine yazdığı bir kalem kasidesi dolayısıyla aşağıda kendisinden bahsedilecek olan Neşâtî (ö.1085/1674) divanında[45] bir de mesnevî şeklinde kalemiyye yazmıştır. 58 beyitten müteşekkil bir mesnevî olan manzume, *Kalemiyye Der-Na't-ı Hazret-i Resûl Aleyhisselâm* başlığını taşımaktadır. Özellikle ilk on beş beyti, kalemin çeşitli vasıflarından bahsetmektedir.

Kütüphane kayıtlarında *Kalemiyye-i Nâbî* şeklinde kayıtlı[46] bir eser görünmektedir. Yirmi yedi varaklık müstakil bir eser olarak görülen bu kayıt, aslında Nâbî Dîvânı nüshalarından bir tanesi içindeki bir kasidenin başlığıdır. Bu Nâbî Dîvânı nüshasında ilgili manzume *Kalemiyye-i Nâbî Efendi Der-Sitâyiş-i Sultân Muhammed Hân* şeklinde başlık taşımaktadır. Ali Fuat Bilkan, *Nabi Divanı* adlı iki ciltlik çalışmasında aynı şiiri *Mesnevî el-Müsemmâ be-Gülşen-i Devlet bâ-Istılâh-ı Dîvân-ı Hümâyûn*[47] başlığıyla kaydetmiştir. Kaside hem muhteva hem de form olarak kalemiyye olarak isimlendirmek uygun değildir. Dolayısıyla manzume ne yirmi yedi varaklık müstakil bir eser ne de kalemiyyedir.

---

[42] Semra [Tunç] Aydemir, *Dede Ömer Rûşenî, Hayatı, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 1990, ss. 99-109.

[43] Âzâde Ertuğrul Mûsâbeyli, *Dede Ömer Rûşenî'nin Eserleri (İlmî Tenkidî Metin)*,(Yayımlanmamış doktora tezi), İSAM, no: 30199 (Fotokopi nüsha) [Mûsâbeyli, *Rûşenî Külliyatı*], II, 291.

[44] Ali Öztürk, *XVI. Yüzyıl Halvetî Şiirinde Din ve Tasavvuf*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE., Ankara 2003, s. 47.

[45] *Neşâtî Divanı*, (Haz: Mahmut Kaplan), Akademi Kitabevi, İzmir 1996, ss. 8-12.

[46] Süleymâniye Ktp., Esad Ef., Yz. no: 3409, v. 73-100.

[47] Ali Fuat Bilkan, *Nabi Divanı*, MEB. Yay., İstanbul 1997, I, 417.

Mesnevî formunda kalemiyye yazan şahıslardan bir tanesi de Fasîh Ahmed Dede'dir. Fasih Ahmed Dede'nin doksan yedi beyitten müteşekkil kalemiyyesi, divanının 92b-94b varakları arasındadır.[48]

Biz bu çalışmamızda, mensûr olarak yazılmış veya kaside formu dışında kaleme alınmış kalemiyyeler üzerinde durmayıp sadece kalem kasidelerini inceledik. Ulaşma imkanı bulabildiğimiz hem yayımlanmış veya yayımlanmamış tez metinleri, hem de elyazması veya matbû halde bulunan yüz kadar divan metnini gözden geçirdik. Bu gözden geçirmelerimiz sonucunda başta Fuzûlî (ö.963/1556) olmak üzere Helâkî (ö.983/1575-76), Nâilî-i Kadîm (ö.1076/1666), Neşâtî (ö. 1085/1674), Nazîr İbrahim (ö.1188/1774), Aynî (ö.1180/1766-67) ve Hikmetî-i Uşşâkî (ö.?) gibi birkaç şairin kalem kasidesi yazdıklarını gördük. Muhakkaktır ki gözden geçirilen divanların sayısı arttıkça, daha başka şairler tarafından yazılmış kalemiyyeler ile karşılaşmak mümkün olacaktır. Bununla birlikte divan edebiyatı şairlerinin genellikle aynı mazmunları kullanarak ve aynı formlar içerisinde şiirler yazdığını düşünürsek, karşılaşmayı umduğumuz diğer kalemiyye metinlerinin muhtevalarının da bu çalışmada üzerinde durduğumuz metin muhtevalarından çok farklı olmayacağı kanaatini taşımaktayız. Yaptığımız bu incelemeler neticesinde, kalemiyye olarak yazılmış kasidelerin sayısının oldukça az olduğunu gördük ve elde ettiğimiz kalemiyyeleri inceleyerek bir örnekleme çalışması yaptık. İncelemeye konu olan kalemiyyelerin şekil ve muhteva özellikleri hakkında kısa tanıtımlar yapmayı da uygun gördük.

Kalemiyye yazan şairlerin başında Fuzûlî gelmektedir. Fuzûlî, *Türkçe Divan*'ının kasideler bölümündeki kalemiyyesini, Reîsü'l-küttâb Celâl-zâde Mustafa Çelebi'yi övmek için yazmıştır. Bu nedenle kasidenin başlığı; "*Kaside-i Kalemiyye Der-Medh-i Mustafa Çelebi*" [49] şeklindedir. Kırk bir beyitten oluşan aruzun *Mefâilün Feilâtün Mefâilün Feilün* kalıbıyla yazılan kasidenin ilk beyti;

"*Meger kılar rakam-ı vasf-ı hatt-ı yâr kalem*
Ki hatt-ı yâr kimi oldu müşg-bâr kalem"

son beyti ise;

"*Sen olasın kaleme i'tibâr için hâmî*
Sana hükûmet için ola dest-yâr kalem" şeklindedir.

[48] Süleymâniye Ktp., Esad Ef., Yz. no: 2682. Fasih Divanı Mustafa Çıpan tarafından hazırlanılmıştır. Bkz. Mustafa Çıpan, *Fasih Divanı İnceleme Tenkitli Metin*, MEB. Yay., İstanbul 2003.

[49] *Fuzûlî Divanı*, (Haz: Kenan Akyüz ve diğerleri), Akçağ Yay., Ankara 1990, ss. 105-108.

Diğer bir kalemiyye şairi de Nâilî-i Kadîm'dir. O da elli yedi beyitten müteşekkil bir kalemiyye yazmış ve kalemiyyesine şu başlığı atmıştır: "*Der sitâyiş-i nihâl-i sebze-zâr-ı siyâdet serv-i cûy-bâr-ı saâdet umde-i zümre-i evlâd-ı Nebî zübde-i âl-i Resûl-i izzî serîr-i izz ü şerefüñ emîr-i ser-bülendi Hazret-ı Sun'î-zâde.*"[50] Bu başlıktan anlaşıldığı üzere Nâilî-i Kadîm, burada Hz. Peygamber soyundan gelen Osmanlı şeyhülİslamlarından Sun'î-zâde Mehmet Emin Efendi'yi çeşitli vasıfları dolayısıyla övmektedir. Nâilî'nin kalemiyyesi ele alınan diğer kalemiyyelerden –Neşâtî'nin kalemiyyesi hariç- hem şekil hem de dil ve üslûp bakımından biraz farklıdır. Zira kalemiyyede kalem redifi kullanılmamıştır; fakat muhteva baştan ayağa kalemin çeşitli yönlerine dairdir ve kasidenin başlığı da kalemiyye olarak konulmuştur. Kalemiyyenin dili diğer kalemiyyelere göre biraz daha ağır ve sanatlıdır. Arapça, Farsça terkip ve tamlamalara daha fazla yer verilmiştir. Aruzun *Mefûlü Mefâîlü Mefâîlü Feûlün* kalıbıyla yazılan kasidenin ilk beyti;

"Ey kilk-i siyeh-câme egerçi dü-zebânsın
Ammâ ki hasek-rîz-i reh-i kec-revişânsın"

son beyti ise;

"*Hakk saklasun âşûb u hatardan seni zîrâ*
Ta'vîz-gezend-i felek ü hırz-ı emânsın" şeklindedir.

Bir diğer kalemiyye yazarı da Helâkî'dir. *Helâkî Divanı*'nda başlıksız olarak yer alan kalemiyye, Mefûlü Fâilâtü Mefâîlü Fâilün vezniyle kaleme alınmış yirmi bir beyitlik bir kalemiyyedir.[51] Kasidenin ilk beyti;

"*Ey başlar üzre yer eden ehl-i hüner kalem*
Vey levh-i câna nakş yazan nâm-ver kalem"

son beyti ise;

"*Budur Helâkî'nin sözü ömrün mezîd ola*
Tutdukça elde merdüm-i sâhıb-hüner kalem" şeklindedir.

Neşâtî'nin kalemiyyesi ise; Reîsü'l-küttâb Şâmî-zâde Efendi için yazılan ve; "*Kalemiyye Der-Sitâyiş-i Reîsü'l-küttâb Hazret-i Şâmî-zâde*"[52] şeklinde başlık taşıyan kalemiyyedir. Neşâtî de kalemiyyede kalem, hâme veya kilk kelimelerinden birini redif olarak kullanmamıştır. Bu yönüyle Nâilî-i Kadîm'nin kalemiyyesi ile benzerlik arz etmektedir. Neşâtî ve Nâilî-i Kadîm'in kalemiyyeleri arasındaki ikinci benzerlik dil ve üslûp yönündendir. Her iki şairin kalemiyyelerinde ağır ve ağdalı bir dil kullanılmıştır. Bu benzerlikte

---

[50] *Nâilî-i Kadîm Divânı – Edisyon Kritik –* , (Haz: Haluk İpekten), MEB. Yay., İstanbul 1970, ss. 137-41.

[51] *Helâkî Dîvânı Tenkitli Basım*, (Haz: Mehmet Çavuşoğlu), İÜEF. Yay., İstanbul 1982, ss. 17-18.

[52] *Neşâtî Divanı*, ss. 48-52.

her iki şairin aynı dönemde yaşamış olmasının ve XVII. yüzyılda Veysî ve Nergisî ile zirveye ulaşan süslü nesir[53] anlayışının etkisi söz konusudur. Kalemiyye, aruzun *Mefâilün Feilâtün Mefâilün Feilün* kalıbıyla yazılmış kırk üç beyitten müteşekkil bir kasidedir. Kalemiyyenin ilk beyti;

"Kalem ki nev-arûs-ı vesme-keş-i manadır
Hemîşe zîb-dih-i haclegâh-ı inşâdır"

son beyti ise;

"*Dil-i a'dâsı ola çün likâ müşevveş-hâl*
Kelîm-i hâme kim tâ levh-i gaybı gûyâdır" şeklindedir.

XVIII. yüzyıl şairlerinden Gülşenî Nazîr İbrahim Efendi de *Divan*'ında bir kalemiyye yazmıştır. Eserine Kalemiyye başlığı veren Nazîr, on yedi beyitlik kasidesini hâme redifiyle kaleme almıştır.[54] Aruzun *Feilâtün Feilâtün Feilâtün Feilün* kalıbıyla yazılan Kasidenin ilk beyti;

"*Arz eder yâre merâm-ı dili her dem hâme*
Cümlesinde nice olmaya mükerrem hâme"

son beyti ise;

"*Ömrünü devletini hazret-i Hakk ede füzûn*
Bu duâ ile anar anı dem-â-dem hâme" şeklindedir.

Kalemiyye yazan bir başka şair de yine XVIII. yüzyıl şairlerinden Antepli Aynî'dir. Aynî diğer kalemiyye yazarlarından farklı olarak kendisine "seyf ü kalem" redifini seçmiştir. Kalemiyyede, kalemle birlikte "kılıç" anlamındaki "seyf"in de özellikleri ifade edilmiş, adeta Osmanlı devletinin bir kalem ve kılıç medeniyeti oluşturduğu düşüncesi, şiirin tamamına hakim olmuştur. Şiirin genelinde anlatılan düşünce, kalemin dini; kılıcın devleti temsil etmesi düşüncesidir. Hemen her beyitte kullanılan "dîn ü devlet" ifadesi kalem ve kılıcın remzi olmuştur. Aruz kalıplarından *Feilâtün Feilâtün Feilâtün Feilün* ile yazılan ve "*Kaside der-sitâyiş-i Hâkân-ı Cennet-mekân Sultân Mahmûd Hân Tâbe Serâhu*"[55] şeklinde başlık taşıyan kasidenin ilk beyti;

"*Dîn ü devletden açup evvel dehân seyf ü kalem*
Sûre-i fethi ider vird-i zebân seyf ü kalem"

son beyti ise;

"*Ol şeh-i dindârın etsin devletin Bârî füzûn*
Tâ ola âlemde mezkûru'l-lisân seyf ü kalem" şeklindedir.

---

[53] Bkz: Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, II, 679-82.
[54] Necdet Şengün, *Nazîr İbrahim ve Dîvânı (Metin-Muhtevâ-Tahlil)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), DEÜ. SBE., İzmir 2006, ss. 357-58.
[55] Aynî, *Divan*, Tabhane-i Seraskerî, İstanbul 1258, ss. 4-6.

Hikmetî-i Uşşâkî, kaynaklarımızda hakkında pek fazla bilgi bulunmayan bir şairdir. Hz. Peygamberi övdüğü bir kasidede kalem redifini kullanmıştır. On dört beyitten müteşekkil bu manzume, kasidelerin methiye bölümünü andırmaktadır. Hikmetî'nin Divanı, Hüsâm veya Hüsâmî[56] mahlaslarını kullanan bir başka Uşşâkî şairin divanı ile birliktedir ve müretteb değildir.[57] Dolayısıyla divanda kasideler, gazeller, tarihler vb. nazım şekilleri, ait olduğu harfin içerisinde karışık olarak bulunmaktadır. Hikmetî-i Uşşâkî bu manzumesinde kalemiyyelerin muhtevasına uygun olarak kalemle ilgili birtakım benzetmeleri dile getirmiş ve aruzun *Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün* kalıbıyla yazdığı şiirine herhangi bir başlık koymamıştır. Kalemiyyenin ilk beyti;

"*Tercümân-ı sırr-ı aşkım deyü açdı fem kalem*
Levh-i nev-i Mustafâsın eyledi mükrem kalem"

son beyit ise;

"*Hikmetî la'l-i dürer-bâr-ı ümîd-i dilkeşin*
Turresin ser-levhasın altûn-ile muhkem kalem"[58]

Hikmetî-i Uşşâkî, bu manzumesinin yanı sıra kalem redifli bir gazel de kaleme almıştır. Kalemiyyeden hemen sonra gelen ve gazel formunda olan bu manzume, aynı kâfiye ve aynı vezinle yazılmış olması dolayısıyla kendisinden önceki kalemiyyenin bir devamı mâhiyetindedir. Yedi beyitten müteşekkil bu şiirde de kalemin çeşitli özellikleri konu edilmiştir.

c. Kalemiyyelerin Muhtevası

İncelememize konu olan kalemiyyelerden beyit sayıları fazla olanlar, tam bir kaside özelliği gösterirken; daha az beyitleri muhtevi kasideler, daha çok nesib, medhiye, tagazzül gibi bölümleri oluşturmaktadırlar. Muhtevaları bakımından hemen hepsi aynı formları kullanmakta ve aynı manaları ifade etmektedirler. Genellikle kalemiyye sahibi şairin hâmisini veya şairin saygı duyduğu önemli bir şahsiyetin methini, kalem eksenli olarak yapmaktadırlar. Bu önemli şahıslar başta Hz. Peygamber olmak üzere, Osmanlı sultanları, vezîr-i azamlar, şeyhülislamlar, reîsü'l-küttâblar…vb. kişilerdir.

Özellikle uzun kasidelerde girizgâh, fahriye, medhiye ve dua kısımlarında kalemin vasıflarından söz etmekten daha çok övülen

---

[56] Genellikle Hasan Hüsameddin Uşşâkî Divanı zannedilen bu divan ona ait değil, aynı adı taşıyan ve Hüsâm veya Hüsâmî mahlasını kullanan başka bir Uşşâkî şâire aittir.

[57] Eser, yazma olarak DEÜ İlahiyat Fakültesi Ktp, 811.24 numarada kayıtlıdır. Eserin 2b-38b varakları arasında *Hüsâm (Hüsâmî) Dîvânı* mevcuttur. Hikmetî Dîvânı, eserin 40b-316b varakları arasındadır.

[58] Hikmetî, *Dîvân*, DEÜ. İlahiyat Fakültesi Ktp., vr. 189b.

şahıstan bahsedilmesi ve bu durumun konuyu dağıtacağı endişesi nedeniyle bu çalışmada kaside metinlerinin tamamını vermek yerine, kalemiyyelerde ifade edilen mana ve teşbihleri bir araya getirerek bazı ana başlıklar altında toplamayı uygun gördük. Bu başlıklar altında incelememize konu olan kalemiyyelerden örnek beyitler naklederek, şairlerin temas ettikleri ortak konuları ortaya koymaya çalıştık.

Kalem-baş ilişkisi: Kalem hüner ehlinden olduğu için baş üzerinde yer etmekte, can levhasına nakış nakış harfleri yazmaktadır. Burada kalemin eskiden bazen kavuk içinde taşınışına da bir telmih vardır. Helâkî bu hususu vurgulayarak kasidesine giriş yapar. Bir diğer beytinde ise kalem, övdüğü kimseyi baş tacı eder.

Ey *başlar üzre yer eden* ehli hüner kalem
Vey levh-i câna nakş yazan nâm-ver kalem
Helâkî, 1

Başla yaz imdi vasf-ı kemâl ü sehâsını
Ol kimsenin ki nâmın eder *tâc-ı ser* kalem
Helâkî 8

Helâkî'ye göre kalem içerisinde sahibinin sırrını saklamaktadır. Başı kesilmeyince bu sırrı söylemez. Burada kalemin kamışlıktan kaleme dönüşümü sürecinde kesilip bir kalem şeklini alışı, hüsn-i talil sanatı yapılarak başı kesilmek biçiminde ifade edilmiştir. Hem Nâilî-i Kadîm hem de Fuzûlî'ye göre kalem, bazı sırlara vâkıftır ve açığa çıkarılmaması gereken bu sırları ifşâ etmiş, dolayısıyla başı kesilmiştir. Yine Fuzûlî, kalem kelimesi ile şairi kastetmekte ve kalemin kendisini ödüllendiren hâmisinin yoluna baş koyduğunu, onun sadık bir kölesi durumunda olduğunu ve başını kesseler yine de bu yoldan dönmeyeceğini ifade etmektedir. Neşâtî, kalemin başını ayak; ayağını baş ederek övülen kimseye medhiyeler yazdığını, dolayısıyla bir hürmet göstergesi olarak yerlere kadar eğildiğini ifade ile kalemi kişileştirmektedir. Mutasavvıf bir kimliğe sahip Hikmetî-i Uşşâkî de kalemi seyr-i sülûk yolunda ilerleyen ve bu yolda aşk kılıcına başını kestirmiş bir mutasavvıf olarak değerlendirmiştir;

Her kişinin ki sırrın ede sînede nihân
Kat' olmayınca başı demez hayr u şer kalem
Helâkî 3

Ketm etme şu'ûrun feleğin râzına bizden
Zîrâ biliriz *vâkıf-ı esrâr*-ı nihânsın
Nâilî-i Kadîm, 43

Diliyle öz *başına* muttasıl belâ getirir
Ki halka gizli sözü eyler âşkâr kalem
Fuzûlî, 12

Alınmış akçe ile bir kulun durur makbûl
Başın eğer keseler eylemez firar kalem
Fuzûlî, 35
Safâ-ile *serini* pây edip yürür dâim
O rehde kim reh-i medh-i hidivv-i vâlâdır
Neşâtî, 12
Tîğ-i aşkın makta'ı seyrimde kat' edip *serin*
Ayn-ı sevdâ-yı ciğer-dâğın akıtdı dem kalem
Hikmetî, 2

Kalem-parmak ilişkisi: Kalemi tutan, parmaklar olduğu için şairler, kalemle parmak arasındaki ilişkiyi bazı teşbih ve mecazlara konu etmişlerdir. Neşâtî'ye göre yazı yazarken ele bulaşan mürekkep, parmakları süsleyen kına hükmündedir. Helâkî de *parmak hesabı yapmak* deyimini hatırlatarak, kalemin tüm âlemi eline aldığını ve eline aldığı bütün mevcudatı parmak hesabıyla saydığını vurgular. Nâilî-i Kadîm'e göre ise kalemin, eserlerin içeriğini araştırmasına gerek yoktur. Çünkü o parmakların kıvrımlı kucağında pervâsızca yetişmiştir. Nâilî-i Kadîm bir başka beyitinde yine aynı konuyla alakalı olarak kalemi parmakların kucağında yetişen bir âhûya benzetir. Yine ona göre kalemin yazarken çıkardığı gıcırtılar bir cümbüş sesidir ve bu sesleri ancak *sebbâbe* yani *baş parmak* duymaktadır. Hamâsî duygular içerisinde kalemiyyesini yazan Aynî de kılıç ve kalemin parmaklar tarafından tutuluşunu, parmaklara *bel bağlamak* olarak değerlendirir ve bu sayede kalem ve kılıcın dîne ve devlete hizmet edebildiklerini ifade eder;

Ne hâme şâhid-i müşgin-kabâ-yı ma'nâya
Midâd-ı *surh-ı hınâ* ol *benân*-ı zîbâdır
Neşâtî, 5
Bir *barmağ* ile âlemi cümle hesâb eder
Taht-ı yedine alsa cihânı ne var kalem
Helâkî, 4
Tahrîr için âsâr-ı dili muztarib olma
Gâhî ki ser-endâz-ı ham-*âgûş-ı benân*sın
Nâilî-i Kadîm, 10
Dâmen degil *âgûş-ı benân* cilve-gehindir
Âhû isen âhû-yı harem-perver-i cânsın
Nâilî-i Kadîm, 11
Sebbâbe-i idrâk duyar cünbüşün ancak
Cân ma'nî vü elfâz-ı beden sen çü beyânsın
Nâilî-i Kadîm, 22
Devlete kuvvet verip tahdîd-i din etmez idi
Olmasa bend-miyân-ı zîb-i *benân* seyf ü kalem

Aynî, 4

Kalem-saç ilişkisi: Özellikle mürekkep hokkası içine konan pamuk veya ona benzer maddeler, kalemin sevgilisinin saçı olarak değerlendirimiştir. Fuzûlî, kalemin hokka içinde bu pamuklu maddeye batırılmasını, sevgilinin saçlarına yüz sürmek olarak ifade eder. Neşâtî ise kalemi nazla yürüyen bir hüner atına; pamuklu maddeyi de bu atın ayaklarına dolanan saça benzetmiştir. Neşâtî bir başka beytinde de saç ve siyah renk arasındaki ilişkiye vurgu yaparak, kalemin sevgilisinin saçının hayalini ve siyahlığını düşünerek koyduğu noktaları, kendi kalbinde oluşan *süveydâ*ya yani *siyah nokta*cığa teşbih eder;

Midâd-ı turresine yüz sürer zihî devlet
Tutar hemîşe ser-i *zülf*-i tâb-dâr kalem
Fuzûlî, 17

Hırâm-ı nâz ile şeb-dîz-i pûye-gâh-ı hüner
Ki pây-bend-i dil-ârâsı *zülf*-i havrâdır.
Neşâtî, 10

Hayâl-i *zülfü* ki Mecnûn-ı aşka Leylâdır
Siyâh-ı hâme aña dildeki süveydâdır
Neşâtî, 29

Kalem-dil ilişkisi: Kalemin yazabilmesi için ağzının çatlatılması lazımdır. Kamış kalemin ağzının ikiye ayrılışı, şairler tarafından çifte dilli olmak olarak tarif edilmiştir. Nâilî, kalemi bu manada çifte dilli ve yollara diken saçan kötü bir kimse olarak tasavvur eder. Bir başka beytinde ise, kalemle hasbihal etmek ister ve onu, dilinde bir başka taravet olan bir kimseye benzetir. Helâkî de kalemi düşmanları yererken dilinden zehir akıtan fakat dostları överken dilinden şeker saçan bir varlık olarak görür. Neşâtî, kalemin hem gayb sırlarının mütercimi olduğunu hem de her dilde konuşabildiğini söyler. Hikmetî de onu, aşk sırlarının tercümanı olarak görür. Nazîr İbrahim, dil kelimesini hem konuşmaya yarayan aza hem de gönül anlamıyla tevriyeli olarak kullanır;

Ey kilk-i siyeh-câme egerçi *dü-zebân*sın
Ammâ ki hasek-rîz-i reh-i kec-revişânsın
Nâilî-i Kadîm, 1

Ahvâl-i perîşânını gel söyleşelim gel
Ey *şifte-dil* sen dahi bir başka *zebân*sın
Nâilî-i Kadîm, 42

A'dâyı zemme başlasa zehr akıdır *dili*
Ahbâba medh okusa şekerler saçar kalem
Helâkî, 2

Zihî *mütercim*-i esrâr-ı gayb kim kârı
Edâ-yı nâzük ile her *zebân*ı icrâdır

Neşâtî, 7

Tercümân-ı sırr-ı aşkım deyü açdı fem kalem
Levh-i nev'-i Mustafâ'sın eyledi mükrem kalem
Hikmetî, 1
Arz eder yâre merâm-ı *dili* her dem hâme
Cümlesinde nice olmaya mükerrem hâme
Nazîr İbrahim, 1

Kalem-altın-mücevher ve parlaklık ilişkisi: Helâkî bir sabah vakti elde altın kalem tutarak, kalemin güneşten aldığı ışığı tüm feleklere yansıttığını böylece âlemleri aydınlattığını ifade eder. Yine bir başka beyitte kalemin yazdığı her harfi bir yakut tanesi olarak görür. Nâilî de aynı manaya vurgu yaparak, sır hazinelerinin mücevherlerinin kalemde olduğunu, bu nedenle kalemin çarşının en değerli metaı olduğunu ifade eder. Fuzûlî de sevgilinin dudaklarından bahisle kalemi cevher saçan sevgilinin dudaklarına teşbih eder. Nâilî daha da ileri giderek kalemi sadefe ve bir inci ve mücevher ocağına benzetir. Aynî aynı teşbihi biraz farklı ele alarak, kalemin beyan hazinesinden cevherler saçtığını vurgular. Hikmetî de sevgiliye arz ettiği her nazmını, kalemin bir inci tanesine çevirdiğini ifade eder;

Bir subh-dem ki safha-i eflâki hall ile
Nakş eyler idi gün tutuban elde zer kalem
Helâkî, 5
Ol dem ki vasf-ı la'l-i lebin yazmağ istesem
Yâkûta tâne eyleyüben harf atar kalem
Helâkî, 12
Reh-yâfte-i gevher-i gencîne-i esrâr
Sermâye-dih-i çârsû-yı cevher-i cânsın
Nâilî-i Kadîm, 5
Meğer diler sıfat-ı la'l-i yâr ede tahrîr
Ki la'l-i yâr kimidir güher-nisâr kalem
Fuzûlî, 2
Sen gevher ü rîzân deheninden dür-i ma'nî
Mânend-i sadef kân-ı güher gevher-ı kânsın
Nâilî-i Kadîm, 9
Pây-ı vasf-ı şâh-ı devrâna cevâhir neşr eder
Dîn ü devletden açıp genc-i beyân seyf ü kalem
Aynî, 20
Cevher-i nazm-ı hulûsum yâre arz etdikçe ben
Eyledi her katresin bir dürr-i muharrem kalem
Hikmetî, 13

Kalem-mürekkep-su ilişkisi: Kalem, mürekkep ve su ile yapılan teşbihler, kalemiyyelerde çok sık kullanılan teşbihlerdendir. Bu

teşbihlerde Hızır (as) ve İskender'in âb-ı hayatı arama serüvenine; Hz. Peygamberin mucizelerinden biri olarak parmaklarından su akıtmasına; Nil, Zemzem ve Kevser sularına; şebneme ve göz yaşına telmih ve bunlarla ilgili iktibaslar bol miktardadır;

Kendüsi Hızr u sözleri âb-ı hayâtdır
Zulmet midâd u anda Sikender-siyer kalem
Helâkî, 11
Huceste Hızr'dır âb-ı hayât içmek için
Zaman zaman zulumâta kılar güzer kalem
Fuzûlî, 7
Geh lûle-i ser-çeşme-i enhâr-ı ma'ârif
Geh âb-ı hayât-ı sühana şadırvansın
Nâilî-i Kadîm, 27
Mu'ciz-i ahd-i risâlet parmağın mîzâbıdır
Kâf u mîmin gözlerinden seyl eder her dem kalem
Hikmetî, 5
Câyın ki olur tavk-ı benân Mısr-ı hünerde
Mikyâs-ı çeh-i Nîl-i serîü'l-cereyânsın
Nâilî-i Kadîm, 23
Dîn ü devlet Ka'be vü cennet olur bu feyz-ile
Kıldı dehre zemzem ü kevser revân seyf ü kalem
Aynî, 43
Yazdı tapuna bâr-ı gam-ı fakr u fakâdan
Göz yaşı ile bir sühan-ı muhtasar kalem
Helâkî, 17
Evrâk-ı gülde cemâl-i hüsnünü tahrîr için
Noktasın şebnem murâdın eyledi çîdem kalem
Hikmetî, 9

Bu telmih ve iktibasların yanında kalem ve su ile yapılan diğer bazı teşbihler de vardır. Nâilî, satırları denizin dalgası; kalemi ise, o deniz içerisinde bayrağını çekmiş yüzen bir mana gemisi olarak görür. Yine Nâilî diğer bir beyitinde kalemi, mana ve beyan bostanlarına su akıtan bir oluk olarak telakki eder. Neşâtî de aynı manayı vurgulayarak mürekkebi feyz suyuna; kalemi, marifet bahçesine su akıtan bir oluğa benzetir;

Cârî ise hükmün n'ola *emvâc-ı sütûra*
Rayet-keş-i ma'nî alem-efrâz-ı beyânsın
Nâilî-i Kadîm, 3
Geh micmerede çeşme-i dil-cû-yı hayâle
Mîzâb-ı besâtîn-i me'ânî vü beyânsın
Nâilî-i Kadîm, 26

Hemîşe tâ kim kalem *âb-ı feyz* edip cârî
Riyâz-ı ma'rifette *navdân*-ı zîbâdır
Neşâtî, 41

Kalem-yanmak-siyahlık ilişkisi: Kalem Fuzûlî'ye göre; bahtı kara, gün yüzü görmemiş ve ilden ile gezen serkeş bir şahsı temsil eder. Helâkî'ye göre de kalem fakirdir ve bu nedenle yüzü kara ve siyah elbiseler giyinmiştir. Fuzûlî, diğer bir beytinde kalemin yüzünün karalığının sırları fâş etmesi dolayısıyla olduğunu ifade eder. Aynı manayı tekrar eden Helâkî, kalemin kara yüzlü bir şahıs olduğunu ve önemli bir şahsiyet görünce pâye elde etmek için o kimseye yanaştığını vurgular. Neşâtî ise; mürekkebin siyahlığından dolayı kalemin her dem siyah yazdığını, bunun da *süveydâ* yani *kalpteki kara nokta* anlamına geldiğini dile getirir;

Siyah-bahtlığı yazmış alnına takdîr
N'ola geçirse kara günde rüzgâr kalem
Fuzûlî, 11

Kara başın götürüp dâim ilden ile gezer
Tutarlar ise dahi eylemez karar kalem
Fuzûlî, 9

Fakrın sevâd-ı vech idiğine delîl için
Başdan ayağa giydi kara câmeler kalem
Helâkî, 19

Kara durur yüzü ol vechden kim eyler fâş
Özüyle yâri arasında her ne var kalem
Fuzûlî, 14

Bir kara yüzlü suhtedir nasb-ı nefs için
Rif'atde olanı göricek cerr eder kalem
Helâkî, 18

Ne dem ki başlasa tahrîre midhat-i pâkin
Ana midâd-ı siyeh dildeki süveydâdır
Neşâtî, 26

Divan edebiyatında siyahlık ve karalık denilince, insanlarının derilerinin siyah renkte olması hasebiyle akla ilk gelen ülkelerden ikisi, Hindistan ve Habeşistan'dır. Kalemiyyelerde de bu teşbih dile getirilmiş ve kalemiyye yazarları bu hususa da işaret etmişlerdir. Neşâtî, yazı yazan şahsı bir hocaya, kalemi de onun önünde koşan Habeşî bir çocuğa benzetmiştir. Aynî ise, "Kılıç ve kalem, Hind padişahını imtihan etseler, Hind padişahının bir kara cahil olduğu ortaya çıkar." demektedir. Nazîr İbrahim de kalemi bir Habeş dilberi olarak tasvîr eder ve kâtibin onu hokkaya batırmasını dudaklarını emdirmek olarak görür;

Ol hâce-i âlî-senedin pîş-gehinde
Hemvâre gulâm-ı Habeşî gibi devânsın
Neşâtî, 31
Bezm-i dîn ü devletinde bir kara câhil olur
Pâdişâh-ı Hind'i etse imtihân seyf ü kalem
Aynî, 37
Bir Habeş dilberidir lûtf-ile mu'tâd itmiş
Emdirir leblerini kâtibe erham hâme
Nazîr İbrahim, 9

Kalem-misk-koku ilişkisi: Burada da divan edebiyatında kullanılan formlara uygun olarak, misk kokusunun kendisinden elde edildiği âhû, âhûnun yetiştiği Tataristan, Hıtâ ve Çin ülkeleri dile getirilir. Kalem âhûya benzetilir ve etrafa misk kokuları saçtığı vurgulanır. Fuzûlî, sevgilinin yüzündeki ayva tüylerini harflere; kokusunu da misk kokusuna benzetir. Helâkî de hem aklâm-ı sitteden birini; hem de, kokusu ile meşhur fesleğen çiçeğini ifade eden *reyhan* kelimesini tevriyeli olarak kullanır;

Ne yerde kim yügürür nâfe nâfe müşg döker
Tutup durur revîş-i âhû-yı Tatar kalem
Fuzûlî, 6
Reşhanle döner her varakı sâha-i Çîn'e
Evrâk-ı Hıtâyî'de ne dem katre-zenânsın
Nâilî-i Kadîm, 12
Meğer kılar rakam-ı vasf-ı hatt-ı yâr kalem
Ki hatt-ı yâr kimi oldu müşg-bâr kalem
Fuzûlî, 1
Reyhan hatı misâlini yazmaz muhakkak ol
Gerçi bunca meşk aluban karalar kalem
Helâkî, 14

Kalem-aşk ilişkisi: Kalem, aşkı ve âşığı temsil eder. Fuzûlî onu aşk şarabını içmiş, bu yüzden ser-geşte olmuş bir şahıs olarak görür ve onun da tıpkı Mecnûn gibi cünûn yani delilik hastalığına yakalanmış olduğunu, tutmasalar âlemi yakacağını vurgular. Neşâtî aynı manaya iştirak ederek, kalemin sevdâya dolayısıyla aşk deliliğine yakalandığını dile getirir. Hikmetî de kalemin safâ bezminde Cem'in kadehi gibi elden ele dolaştığını ifade eder. Fuzûlî bir başka beytinde kalemin yazı yazmasını, vuslata ermek olarak algılar, kalemin sayfanın yüzünü öpüşü olarak değerlendirir ve bunu bir talih olarak kabul eder;

Ne içti mihberede bilmezem ki vâlih olup
Özüne eyledi ser-geştelik şiâr kalem
Fuzûlî, 8

Bir öz başına ög almış karârı yok delidir
Çıkınca tutmasalar âlemi yakar kalem
Fuzûlî, 10
Kalem ki şifte-i şâhid-i tahayyüldür
Cünûn-ı aşk ile ser-der-hevâ-yı sevdâdır
Neşâtî, 3
Mest-i mey-nâb-ı mürüvvet olsa ashâb-ı gönül
Raks eder bezm-i safâda misl-i câm u Cem kalem
Hikmetî, 4
Öper sâhife yüzün veh görün bu tâli'i kim
Bulur visâl-i nigâr-ı semen-izâr kalem
Fuzûlî, 16

Kalem-harf ilişkisi: Kalem harfleri yazdığı ve harflerle meramı ifade ettiği için kalem ve harfler arasındaki ilişki de kalemiyyelerde önemsenmiştir. Kalem ve harf ilişkisi çeşitli teşbihlere konu olduğu gibi divan edebiyatındaki teşbihlere uygun olarak, bazı harfler bazı ögelere teşbih edilerek kullanılmıştır. Örneğin Fuzûlî kalemin, sevgilinin ağzını ifade etmek için mim harfini, boyunu ifade için de elif harfini yazdığını: bununla da kendi kemal ve sihrine bir delil getirdiğini ifade eder. Yine bir başka beyitinde kalemi ticaret ehli bir kimseye; harfleri de, bir ticaret kervanına benzetir. Bir başka beytinde de; kalemi, sınırları geniş bir harf ülkesinin padişahına teşbih eder. Neşâtî de kalemi, sihr ile hayalin yolunu kesen bir harâmîye; harflerden oluşan zinciri de onun ayaklarını bağlayan bir ipe benzetir;

Yazanda mîm ü elif ol kad ü dehâna şebîh
Kemâl ü sihrine çok kıldı iftihâr kalem
Fuzûlî, 4
Velî hırâm u tekellüm verir de âciz olup
Hatına çekti hat u oldu şerm-sâr kalem
Fuzûlî, 5
Ticâret ehline benzer müsâferet yoluna
Hutût satrlarından çeker katar kalem
Fuzûlî, 13
Senin mutîin eger olmasaydı olmazdı
Sevâd-ı a'zam-ı hatt içre şehr-yâr kalem
Fuzûlî, 34
Kalem ki sihr ile kat'-ı reh-i hayâl eyler
Egerçi silsile-i hat hemîşe der-pâdır
Neşâtî, 2

Kalem-Gök cisimleri ilişkisi: Kalemiyyelerde Merkür gezegenini ifade eden Utarid sık sık kullanılmaktadır. Bunun sebeplerinden bir tanesi de Utarid'in feleğin katibi olarak bilinmesi, debîr-i felek olarak isimlendirilmesi, kâtip ve yazarların pîri

sayılmasıdır. Diğer taraftan Utarid, güzel söz ve yazı ile sanatkârlığın sembolü haline gelmiştir.[59] Helâkî bu manayı hatırlatacak şekilde kalemin yıllardır bu payeyi elinde tuttuğunu ifade eder. Aynî ise kılıç ve kalemi konu aldığı kasidesinde kalemin burcunu utarid, kılıcın burcunu da güç ve kuvvetin sembolü olan ve feleğin başkomutanı olarak isimlendirilen Mirrîh yani Merih gezegeni olarak değerlendirir. Hikmetî de ay ve güneşi divit hokkası olarak tasvîr eder;

Bir harfini yazamadı medh ü senâsının
Yıllar durur ki elde Utarid tutar kalem
Helâkî, 13

Kadr-i dîn ü devleti terfî' için ol dâvere
Etdi mirrîh ü utarid armağan seyf ü kalem
Aynî, 40

Mihr ü *mâh* olsun devât durağı *utarid* kâtibin
Her neyistân-ı zebân olsa nola her dem kalem
Hikmetî, 8

Kalemiyyelerde Geçen Bazı Şahsiyetler: Kalemiyyelerde Hz. Peygamber başta olmak üzere, Hz. Mûsâ, Hz. İsâ gibi peygamberlerin yanı sıra, akıl ve idrak yönleriyle öne çıkmış Eflâtun ve Aristo; cömerliği ile tebarüz etmiş Hâtem-i Tâî ve kahramanlığıyla tanınmış Rüstem dile getirilen şahıslardan bazılarıdır.

Fuzûlî, Hz. Peygamberin ümmîliğine işaretle, Hz. Peygamberin eline hiç kalem almamış olmasından dolayı kalemin çok muztarip olduğunu, hatta kalemin kendisini diken addettiğini ifade eder. Yine ona göre kalem, bazen Hz. Mûsâ'nın elindeki âsâ bazen de Firavun'un sihirbazlarının iplerini yutan yılandır. Nazîr İbrahim, kalemin hayat bahşeden yönünü, Hz. İsâ'nın ölüleri diriltmesine teşbih ederek anlatır. Nâilî, kalemin Eflâtun'dan bile daha bilgili olduğunu, Eflâtun'un kalem karşısında susup kaldığını vurgular. Diğer beytinde de kalemi Aristo ile karşılaştırır. Hikmetî, hem kalemi hem de övdüğü şahsı Hâtem-i Tâî'ye teşbih eder. Aynî de kalem ve kılıcın düşmanlarla kahraman Rüstem gibi cenk ettiğini ifade eder.

Eline almaz imiş Mustafâ kalem derler
Bu zillet ile besî olmuş idi hâr kalem
Fuzûlî, 25

Kelîm-i Tûr-ı vefâsın ki ehl-i hayr u şere
Elinde gâh asâ oldu gâh mâr kalem
Fuzûlî, 27

Gâhi lûtfuyla peyâm-âver olur cânândan
Olur ol dem dem-i Îsî ile tev'em hâme

[59] Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, s. 404.

Nazîr İbrahim, 12

Bî-nutk velî humm-ı devât içre Felâtûn
Hâmûş velî velvele-endâz-ı cihânsın

Nâilî-i Kadîm, 6

Gelsen urefâ bezmine bercîs ü Aristo
Nâ-ehle karîn olsan eger hîç ne-dânsın

Nâilî-i Kadîm, 7

Tab'an u kavlen kemâl-i ma'rifet bâbında hiç
Yazmamış sıfr-ı keremde böyle bir Hâtem kalem

Hikmetî, 10

Mülk-i dîn ü devleti zabt eylemişler ser-te-ser
Rüstem-i ceng-âver-i sâhib-kırân seyf ü kalem

Aynî, 12

Kalem ve diğer teşbihler: Kalemiyyelerde kalemle ilgili olarak yapılan bazı teşbih ve istiâreler, yukarıda ele alındığı gibi herhangi bir gruplama içine dahil edilemeyecek niteliktedirler. Bu teşbihler, sadece o şair tarafından kaleme alınmış, diğer şairlerce temas edilmemiştir. Bunlardan bazıları şu şekildedir: Neşâtî, kalemi gözlerine rastık çeken bir mana gelinine ve güzel terâneler söyleyen bir mutribe teşbih eder. Bir başka beytinde ise; kalemi, satır ipi üzerinde yürüyen bir canbaz olarak ifade eder. Aynî, bir beytinde şekilleri dolayısıyla sûsen çiçeğini kılıca; kalemi de servi ağacına başka bir beytinde ise kalemi kürsüde vaaz eden bir vâize benzetmiştir. Diğer bir beytinde kılıcı aslana; kalemi de, ağzından zehir saçan yılana teşbih eden Aynî'ye göre kılıç ve kalem, cennet kapılarının iki anahtarıdır;

Kalem ki nev-arûs-ı vesme-keş-i ma'nâdır
Hemîşe zîb-dih-i haclegâh-ı inşâdır

Neşâtî, 1

Ne hâme mutrib-i şîrîn-terâne-i hoş-dem
Ki tâze tâze nevâlarla hâlet-efzâdır

Neşâtî, 6

Ya târ-ı satırda mîzân-ı vezn ile bî-bâk
Yürür hemîşe resen-bâz-ı sihr-pîrâdır

Neşâtî, 9

Gül-sitân etdi nesîm-i lûtfu dîn ü devleti
Oldu hem-çün sûsen ü serv-i çemân seyf ü kalem

Aynî, 42

Eyyühe'n-nâs söyledi erbâb-ı dîn ü devlete
Minber-i fazl u gazâda hutbe-hân seyf ü kalem

Aynî, 6

Mîşe-zâr-ı dîn ü devletde edinmiş cây-gâh
Şîr-i gârân ejdehâ-yı sem-feşân seyf ü kalem

Aynî, 16

Devr-i adlinde yed-i erbâb-ı dîn ü devlete
Oldu miftâh-ı der-i dâr-ı cinân seyf ü kalem
Aynî, 44

Sonuç

Kalem, kültür ve medeniyet tarihimizde yer edinmiş önemli unsurlardandır. Türk milleti, İslamiyeti kabulle birlikte edebî sahadaki şifâhî geleneğini devam ettirmekle birlikte, adeta bir yazı ve kalem medeniyeti oluşturmuştur. Bu durum, sadece telif edilen kitaplarda değil; hat, minyatür ve tezhip gibi güzel sanatlarda da kendini hissettirmektedir. Bu hususlarla ilgili oldukça geniş bir literatür bugün elimizdedir ve halen üzerinde çeşitli araştırmalar yapılmaktadır. Kalemin bizzat yazı aracı olarak Türk İslam edebiyatındaki kullanım sahası da oldukça geniştir. Kalem, çeşitli yönleriyle şairlerin beyit ve mısralarına konu olduğu gibi, hakkında müstakil kaside ve gazeller de yazılmıştır. Kalem kasideleri yani kalemiyyeler, kalemin çeşitli vasıflarının anlatıldığı müstakil kasidelerdir. Her ne kadar bu tür kasidelerin sayıları az da olsa, kalemin Türk İslam kültür ve medeniyetindeki yerini bize aksettirmeleri yönüyle büyük bir önem arz ederler.

Hızla değişen ve enformasyon çağı olarak isimlendirilen yaşadığımız çağda, bilgisayar klavyeleri kalemin yerini almaya başlamıştır. Bilişim teknolojilerindeki bu gelişmelerin bilimsel araştırmalar bakımından katkıları da şüphesiz az değildir; lâkin bu gelişmeler, kültür ve medeniyet tarihimizde önemli bir mazisi bulunan kalemin değerini tamamen yok etmemelidir. Kalem hakkındaki geçmiş telakkîlerimiz en azından bir bilgi ve zihniyet olarak hafızalarımızdan tamamen silinip gitmemelidir. Bu hususta kalem yazı ilişkisi devam ettirilmeli; hüsn-i hat, minyatür ve tezhip gibi güzel sanatlardaki faaliyetler desteklenmeli ve geliştirilmelidir.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, Çağrı yay., İstanbul 1992.

Ali Nazîmâ-Reşâd, *Mükemmel Osmanlı Lügatı*, Dersaâdet 1318.

ALPASLAN, Ali, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, YKY., İstanbul 1999.

AYDEMİR, Semra [Tunç], *Dede Ömer Rûşenî, Hayatı, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE., Konya 1990.

AYDEMİR, Yaşar, *Behiştî Dîvânı Behiştî, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, MEB. Yay., Ankara 2000.

Aynî, *Divan*, Tabhane-i Seraskerî, İstanbul 1258.

BANARLI, Nihad Sâmi, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB. Yay., İstanbul 1998.

BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahîh*, Çağrı yay., İstanbul 1992.

CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., Ankara 1997.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, "Kaside", *Türk Dili Dergisi, Türk şiiri Özel sayısı II (Divan şiiri)*, Sayı: 415-417, ss. 1-38.

DERMAN, M. Uğur, "Kalem", *TDVİA*, İstanbul 2001, XXIV, 245.

DİLÇİN, Cem, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK. Yay., Ankara 1997.

Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as, *Sünenü Ebî Dâvûd*, Çağrı yay., İstanbul 1992.

el-Ceylânî (Cîlî), Abdülkerim b. İbrahim, *el-İnsânü'l-kâmil fî ma'rifeti'l-evâhir ve'l-evâil,* el-Mektebetü'l-ezheriyyeti'l-Mısriyye, Mısır 1316.

ELÇİN, Şükrü, *Türkiye Türkçesinde Maniler*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1990.

Fuzûlî Divanı, (Haz: Kenan Akyüz ve diğerleri), Akçağ Yay., Ankara 1990.

Gelibolulu Mustafa Âlî, *Menâkıb-ı Hünerverân* (Neşr: Mahmut Kemal İnal) İstanbul 1926.

GÖLPINARLI, Abdülbâkî, *Fuzûlî Dîvânı*, İnkılap Yay., İstanbul 1985.

Helâkî Dîvânı Tenkitli Basım, (Haz: Mehmet Çavuşoğlu), İÜEF. Yay., İstanbul 1982.

Hikmetî, *Divan*, DEÜ. İlahiyat Ktp, Demirbaş no: 26177., Tasnif no: 811.24 / Uşş.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Kalemiyye" *TDVİA*, İstanbul 2001, XXIV, 248-49.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Anadolu Türklerinin Halk Edebiyatı I Maniler*, Devlet Matbaası, İstanbul 1928.

Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, TDV. Yay., Ankara 1993.

Muallim Nâci, *Lügat-ı Nâci*, İstanbul 1987.

MÛSÂBEYLİ, Âzâde Ertuğrul, *Dede Ömer Rûşenî'nin Eserleri (İlmî Tenkidî Metin),*(Yayımlanmamış doktora tezi), İSAM, no: 30199 (Fotokopi nüsha) [Mûsâbeyli, *Rûşenî Külliyatı*].

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, Çağrı yay., İstanbul 1992.

Müstakîm-zâde Sadeddin Süleyman, *Tuhfe-i Hattâtîn*, İstanbul 1928.

Nâilî-i Kadîm Divânı – Edisyon Kritik – , (Haz: Haluk İpekten), MEB. Yay., İstanbul 1970.

Nedim Divanı, (Haz: Muhsin Macit) Ankara 1997.

Nefes-zâde İbrahim, *Gülzâr-ı Savâb*, (Neşr:Kilisli Rifat), İstanbul 1939.

Nesefî, Azîzüddîn, *İnsan-ı Kâmil* (Ter: A. Avni Konuk) (Haz: Sezai Fırat) Gelenek Yay., İstanbul 2004.

Neşâtî Divanı, (Haz: Mahmut Kaplan), Akademi Kitabevi, İzmir 1996.

ÖZTÜRK, Ali, *XVI. Yüzyıl Halvetî Şiirinde Din ve Tasavvuf*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE., Ankara 2003.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB. Yay., İstanbul 1983.

PALA, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Yay., İstanbul 1998.

SEFERCİOĞLU, M. Nejat, "Yazı ve Yazı İle İlgili Unsurların Divan Şiirinde Kullanılışı" *Yeni Defne*, Sayı: 96-105, C. 8-9 (Mart-Aralık 1990).

Seyyid Şerif Cürcânî, *Kitâbü't-ta'rîfât*, (Ter. ve Şerh: Ali Erkan), İstanbul 1997.

Şemseddin Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 1317.

ŞENGÜN, Necdet, *Nazîr İbrahim ve Dîvânı (Metin-Muhteva-Tahlil)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi SBE., İzmir 2006.

Şinâsî, *Durûb-ı Emsâl-i Osmâniye*, (Haz: Süreyya Beyzadeoğlu), MEB. Yay., İstanbul 2003.

ŞÜKÛN, Ziya, *Gencine-i Güftar Ferheng-i Ziyâ (Farsça-Türkçe Lûgat)*, MEB. Yay., İstanbul 1996.

TARLAN, Ali Nihad, *Ahmed Paşa Divanı*, MEB. Yay., İstanbul 1966.

Tehânevî, Muhammed b. Ali, *Keşşâf-ı Istılâhât-ı Fünûn*, İstanbul 1938.

Tirmizî, İbn Îsâ Muhammed b. Îsâ, *Sünenü't-Tirmizî*, Çağrı yay., İstanbul 1992.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler / İsimler / Eserler / Terimler, Dergah Yay., İstanbul 1982.

ULUDAĞ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1977.

YAĞAN, Necati, *Hüsnü Hat*, MEB. Yay., İstanbul 1992.

YAZIR, Mahmut Bedrettin, *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli*, DİB. Yay., Ankara. 1972-74-89.